

ნიკო ნიკოლაძის შეხედულებანი პოლიტიკურ ლიდერებზე

ვაჟა შუბითიძე

სტუ პროფესორი, პოლიტიკის მეცნიერებათა დოქტორი

ოთარ დავითაშვილი

სტუ პროფესორი, ისტორიის დოქტორი

რეზიუმე

სტატიაში გაანალიზებულია მე-19 საუკუნის უდიდესი ქართველი მოაზროვნისა და იდეოლოგის ნიკო ნიკოლაძის შეხედულებები პოლიტიკურ პარტიებსა და ლიდერებზე. ნაშრომში დასმული ეს უაღრესად აქტუალური საკითხი ნიკოლაძის მიერ განხილულია საფრანგეთის (ლუი ბლანი და ლეონ გამბეტა) და საქართველოს პოლიტიკოსთა მაგალითზე. ფრანგი პოლიტიკური ლიდერების ნიკოლაძესეული შეფასებები არის ძალზე პროფესიონალური და კრიტიკული და წარმოადგენს მნიშვნელოვან მონაბოვარს ქართული პოლიტიკური აზრისათვის, კვალიფიციური პოლიტიკური ლიდერების შერჩევისა და ჩამოყალიბებისათვის როგორც თანამედროვე ეტაპზე, ასევე მომავალში.

NIKO NIKOLADZE'S VIEWS ON POLITICAL LEADERS

RESUMÉ

The article analyzes the views of the great Georgian thinker and ideologist Niko Nikoladze of the 19th century political parties and leaders. Nikoladze considered this very important issue on the example of politicians of France (Louis Blaney and Leon Gambetta) and Georgia. Nikoladze's assessment of French political leaders is very professional and critical and represents an important achievement for Georgian political opinion, for the selection and development of qualified political leaders as well in the future.

* * *

პოლიტიკაში მთავარია ენერგია, როგორც მოქმედების გეგმის შესადგენად, ისე მისი განხორციელებისათვის. ენერგია კი, ცნობილია, ძნელად შესანახია, მაგრამ ადვილად გასანიაყებელი. ადამიანზე საჭიროა იმსჯელო არა მისი განზრახვისა და მისწრაფების მიხედვით, არამედ შედეგებით. (ნიკო ნიკოლაძე)

ნიკო ნიკოლაძეს, რომელიც მიჩვეული იყო “მსოფლიო მასშტაბით აზროვნებას” (გ. ქიქოძე), ძალზე საინტერესო შეხედულებები აქვს გამოთქმული პოლიტიკურ პარტიებსა და ლიდერებზე, მათ როლზე საზოგადოებაში, მათ ნაკლოვანებებსა და სისუსტეებზე.

ევროპაში სწავლისა და იქ არცთუ ხანმოკლე მოღვაწეობის პერიოდში ნიკოლაძემ კარგად ჩაიხედა

ევროპის და, მაშინ ყველაზე მონინავე ქვეყნის, საფრანგეთის პოლიტიკურ ცხოვრებაში.

საქართველოში ჩამოსულმა და აქაური რეალობის შემხედვარე ნიკომ უმაღლესი შეამჩნია მთელი რიგი განსხვავებები ევროპულ და რუსულ პოლიტიკურ სისტემებს შორის (სადაც შედიოდა საქართველო იძულებით). პირველი თვალშისაცემი სხვაობა იყო ის, რომ საფრანგეთში ჰყვავოდა თავისუფალი აზრი, სხვადასხვა საწინააღმდეგო შეხედულებანი და ქმედებანი, ჩვენთან კი “ის ნაკლოვანებაგვჭირს, რომ თითოეულს ჩვენგანს უნდა, რომ ყველა დანარჩენი მისივე კალაპოტზე ჩამოსხმული იყოს, მისივე ხასიათი ჰქონდეს, მასსავით ფიქრობდეს, ყველაფერზე და ყველაფერში მის მსგავსად მოქმედებდეს. ეს შეუძლებელი და უსარგებლო, თითქმისსაწინააღმდეგო, საქმეა” - ანუ ადგილი ჰქონდა განსხვავებული აზრის მოუთმენლობას და მისადმი უპატივცემულობას, რასაც პირდაპირ მივყავართ ავტორიტარიზმისაკენ. თუ განსხვავებული აზრები უნდა იყოს, მაშინ ლოგიკურად, საზოგადოებას სხვადასხვა პარტიებისგან უნდა შედგებოდეს და არა ერთი პარტიისაგან, თუნდაც ქვეყანა დაპყრობილი იყოს და დამოუკიდებლობისათვის იბრძოდეს. ეს საჭიროა საღი აზრის გასამარჯვებლად, თორემ მთავარ, ეროვნულ საკითხებში ყველა პარტიის წარმომადგენლები ერთი აზრის უნდა იყვნენ - მიაჩნდა ნიკოს.

ნიკო ნიკოლაძე პარტიების, სხვადასხვა საზოგადოებრივი ჯგუფების დაარსებას აუცილებლად თვლიდა იმის გამოც, რომ ძალა ერთობაშია, თანამოაზრე ადამიანთა გაერთიანებული მცდელობა რაღაცა შედეგის მომტანია, მართო კაცი, თუნდ ილია ჭავჭავაძე, ვერაფერს მიაღწევს: “კერძო პირი ცხოვრებაში უბრალო პაიკია, რომელსაც ისტორიული ძალა და ჩარხი ატრიალებს ან ათამაშებს. ათასიც რომ იხტუნაოს ამ პაიკმა, ათასიც რომ თავის ნებით გაიწიოს, ქვეყნის ჩარხის ბრუნვა მას მაინც უპოვის თავის ადგილსდა თავის ნებაზე დაატრიალებს. მართალია კაცის გონიერებასაც ბევრი შეუძლია ამ საქმეში, მაგრამ ეს ბევრის შეძლება მართლმიაში მდგომარეობს, რომ ზოგი პაიკი გაიგებს, რა ძალა ათამაშებს მას, და ამ ძალით ისარგებლებს, ამ ძალას დაეხმარება; ზოგი კი ამას ვერ მიხვდება და ბრწყინვალედ თავს გააღზვინებს ან მთელ თავის ღონეს ამ ძალასთან შეუფერებელ ბრძოლაში დაღვეს... ეს უნდა გვახსოვდეს კარგად, მეტადრე იმიტომ, რომ ჩვენში ზოგიერთ ყმანვილთაგანს ჰგონია, რომ ქვეყნის ისტორია მით იწყებადა მითვე გათავდება”.

ნიკოლაძე ასევე კატეგორიულად მიუღებლად თვლის ბელადომანიას, რომელიც ვერ ეგუება განსხვავებულ აზრს და ქმედებებს, შეინიშნა დევნებას და ა.შ.: „აზრების სიუხვეს შედარებას, წინააღმდეგობას არ ვითმენთ, ცოდვით ვთვლით, ვდევნით; გვეგონიასაჭირო დისციპლინა ჩვენში მართო მაშინ დაარსდება, როცა ჩვენი ქვეყნის შვილები თვალ ახვეულად ერთს მოთავეს გაყვებიან... ამას ვეძებთ და საჭირო დისციპლინას კი ვერ ვახერხებთ, ვერ ვაწყობთ. განა ეს უბედურება არ არის?

შესაბამისად ნიკოლაძეს შეუწყნარებლად მიაჩნია ბრმა მორჩილება და ბრმა დისციპლინა, რომელიც თანამდებობის ან ფულიანი პირის, ყალბი ავტორიტეტების მიმართ ბრმა და ინერციით მომდინარე ნდობაზეა დაფუძნებული: „დღესაც ბევრ ალაგს მინახავს, რომ დიდი ჩინით ან დიდი სიმდიდრით აღჭურვილს კაცს, გონებით კი ღარიბს და ხასიათით სუსტს, უშველებელი ხმა დაგავლენა ჰქონდეს საზოგადოებაში. ათასი და ათი ათასი უჯერის მას, და იმას კი არავინ კითხულობს, მართლა ჭკუისათვის ან პატიოსნებისათვის მისცეს ეს ჩინი, მართლა ჭკუითა და პატიოსნებით მოიგო ეს გავლენა?“

„ევროპულ საზოგადოებაში, - თვლიდა ნიკოლაძე, - ასე იოლად ავტორიტეტს ძნელად თუ ვინმე მოიხვეჭს. ევროპელთათვის მათი პოლიტიკური ლიდერები (ბელადები) ახლო ნაცნობნი არიან ჯერ კიდევ ბევრად ადრე მათ განდიდებად. ისინი იძულებულნი არიან სახელი და ნდობა ნაბიჯ-ნაბიჯ მოიპოვონ და მხოლოდ მათი ნიჭის, იდეალებისა და ხასიათების საერთოდ აღიარებული უპირატესობა უქმნით შესაძლებლობას ხელი მოჰკიდონ მმართველობის საჭეს. ნიკოლაძის თქმით, სახელის მოხვეჭისაკენ რომ გზა გაიკაფონ და თანამემამულეთა ნდობა დაიმსახურონ, ისინი აუცილებლად უნდა ეხმიანებოდნენ თითქმის ყველა იმ საკითხს, რაც მათს თანამედროვეებს ალელვებთ;

ნიკო ნიკოლაძე აკეთებს ევროპული და რუსული პოლიტიკური პარტიების შედარებით ანალიზს. მისი დაკვირვებით რუსეთში (საქართველოშიც) პოლიტიკური პარტიების მესვეურნი ვიწრო ჰუმანიტარული განათლების მქონე ადამიანები არიან და შორს დგანან ტექნიკურ-ეკონომიკური განათლებისაგან: „აქ (რუსეთში) ისეთი პირები მეთაურობდნენ, რომელთაც სრულიად არაფერი გაეგებოდათ არც ფინანსების, არც ტექნიკის, არც ვაჭრობის, არც თავიანთი ქვეყნის ეთნოგრაფიის. სამხედრო ან საზღვაო საქმეზე ხომ რაღა ლაპარაკი უნდა. სწავლა თითქმის ყველას ჰქონდა - რაცა ებადა - მართო ლიტერატურული, ფილოსოფიური ან იურიდიული, ისიც ვიწრო სამსაჯულო მხრის. საზღვარს გარედ კი ყველა პოლიტიკური პარტიის კადრი და შტაბი სხვადასხვა სპეციალისტების საჩინო მოღვაწეებისგან არიან შემდგარნი. პარტიებს იქ მეტად რთული სასიცოცხლო საქმეები მორიგად უდგათნინ, რომლის მართვა ერთობ მარჯვე ღო-

ნისა და ცოდნის მოხმარებას თხოულობს. ამიტომ მეთაურებს გავლენის შერჩენა როდიღა შეუძლიათ მართო ფრაზების რახა-რუხით ან მიუწვდომელი სიმალლისაკენ ფრთების ფართხალით“.

1881 წლის ივნისში თავის გაზეთში „ოზბორი“ ნიკო ნიკოლაძემ დაბეჭდა სტატია „საფრანგეთის რესპუბლიკური პარტიის კანდიდატები“, რომელშიც საუბარია ამ პარტიის და მის ლიდერთა მზადებაზე არჩევნებისთვის. იგი აქებს ამ პარტიის ხელმძღვანელებს, რომლებმაც გადაწყვიტეს რესპუბლიკური პარტიისაკენ მიიზიდონ თანამედროვე საფრანგეთის ყველა უნიჭიერესი და დიდი ადამიანი. ამ მიზნით მათ პოლიტიკურ სარბიელზე წამოსწიეს თითქმის ყველა ის პირი, რომელთაც თავი გამოიჩინეს და დიდი სახელი მოიხვეჭეს მეცნიერებასა და ხელოვნებაში. მათ წამოაყენეს და სენატში გაიყვანეს ორი ყველაზე უფრო გამოჩენილი ქიმიკოსი - ბიურცი და ბარტელო. ამ ღირსეული ადამიანების არჩევამ ულაპარაკოდ ჩააწყნარა თვით პარტიული მტრებიც კი. ნიკოლაძე ხაზს უსვამს, რომ „ამ არჩევნებში კიდევ ერთხელ გამოჩნდა გამბედას დიდი ორგანიზაციული ნიჭი: პარტიას, რომელსაც შეუძლია დაფასება, თავისკენ მიზიდვა და წარმოჩენა ქვეყნის საუკეთესო ადამიანების, თავისუფლად შეუძლია დაუმარცხებლობის იმედი ჰქონდეს მომავალშიც... იმისათვის, რათა შეძლო ასეთი ადამიანების დაფასება თავად უნდა იყონიჭიერი, რათა დაინახო მათი ღირსება და არ გეშინოდეს მათი მეტოქეობისა“.

ნიკოლაძე მიუთითებს, რომ პოლიტიკური პარტიები ერთმანეთს ებრძვიან გავლენისათვის და გამარჯვებისათვის, რაზეც დიდ ენერგიას ხარჯავენ, მაგრამ საბოლოო ჯამში ეს არაა მთავარი - უმთავრესია თუ როგორ გამოიყენებს გამარჯვებული პარტია თავის გავლენას და შეასრულებს თავის დანაპირებს: „ყველაზე უფრო მძიმე და გავლენიანი საქმე პარტიებისათვის, იმაში მდგომარეობს, თუ როგორ მოიხმარს რომელიმე პარტია თავის გამარჯვებას, რას გააჩვენებს და გააწყობს ის, როცა ბრძოლის ასპარეზი ხელშიდარჩება, როგორ გამოიყენებს ის თავის გავლენას და დააგვირგვინებს თავის შრომას. რაც უფრო ხეირიანათ და დაუფანტველათხმარობს თავის ძალას გამარჯვებული პარტია, მით უფრო ხანგრძლივია მისი გავლენა, მით უფრო და უფრო სუსტდება მისიწინააღმდეგი პარტია, მით უფრო ძლიერდება საზოგადოების მყუდროება და ბედნიერება“.

ნიკოლაძე ამასთან აკონკრეტებს, რომ როგორც გამარჯვებულმა, ისე სხვა ნორმალურმა პარტიებმა ხალხისთვის ყველაფერი უნდა გააკეთონ ღიად, გამჭვირვალედ, ყოველგვარი ოინების, კომბინაციების და ინტრიგების გარეშე: „რაც კი რამ გაკეთებულა ქვეყანაზედიდი ან სახეირო, ხალხისთვის, გაკეთებულა აშკარად, საქვეყნოდ, პირდაპირი, მართო პატიოსანი საშუალებით, მართონამდვილის ძალით, გონებითის ან ფიზიკუ-

რის ძალით, და არა ოინობით, პირფერობით, ფარი-სეველობით, და სხვა ამ რიგისაშუალებით. მარტო “კლიკას”, ავაზაკურს ბრბოს შეეფერება ქვეშევეშურად მოქმედება საზოგადო ასპარეზზე”.

ნიკო ნიკოლაძე გამოყოფს ორგვარ ხერხს ამა თუ იმ საზოგადოების, პარტიის სათავეში დასადგომად და მის სამართავად. პირველი ესაა საკუთარი გეგმისა და იდეის გამომუშავება და მათი დაყვანა უმეტესობის აზროვნებამდე სერიოზული იდეური ბრძოლის გზით, რაც აზრთა შეჯახებაზეა დაფუძნებული. ასეთი ბრძოლის წარმატებით და-მთავრების შემდეგ გამარჯვებული მიმართულებების პოზიცია არა მარტო მყარია, არამედ პოზიტიურად მოქმედებს საზოგადოებრივ ცხოვრებაზე. ასეთი მიმართულების მეთაურსგამარჯვების შემდეგ უკვე აღარავითარი განსაკუთრებული დანიშნულება აღარ აქვს. რაკი მისი აზროვნება, მიზანი, სისტემა დატექნიკა საყოველთაო საკუთრებადაა ქცეული, შესაძლებელია ნებისმიერმა ინტელიგენტმა უფრო მოხერხებულად წარმართოსუკვე დაწყებული საქმე. ერთი სიტყვით “ამა თუ იმ მიმართულების გამარჯვება წინ სწევს მთელ საზოგადოებას, ვინაიდან მის აზროვნებასა და განწყობილებაში მხოლოდ პროგრესის საშუალებითაა შესაძლებელი ასეთი გამარჯვების მიღწევა, იმ იდეების საყოველთაო საკუთრებად ქცევა, რომელიც თავდაპირველად მხოლოდ რამდენიმე ინტელიგენტის არსებაში თუ იყო მიჩქმალული”.

ნიკოლაძის თქმით, მეორე ხერხი შეუდარებლად უფრო მარტივი და ხელმისაწვდომია. იმ შემთხვევების დროს, რომელიც საზოგადოების ყურადღებას იმსახურებენ, საკმარისია დაეყრდნო ადამიანთა უმეტესობის განწყობილებას, მიხედვით მათსურვილებს და შეძლო მათი ერთ ფორმულაში ჩამოყალიბება, რომ საზოგადოება სიამოვნებით დაგაყენებს თავის მეთაურად. მაგრამ ამას აქვს ძალზე ნეგატიური მხარეც: “ეს ხომ ჩამორჩენილი საზოგადოების ხელში სრულიად უმნიშვნელო ფიგურადქცევას ნიშნავს, ეს ხომ ფლუგერის როლია, რომელიც მხოლოდ უმრავლესობის განწყობილებას გამოხატავს და განა ასეთიადამიანი მართავს საზოგადოებას? პირიქით, სწორედ საზოგადოება მართავს ამგვარ “ხელმძღვანელს”. განაღა უნდა გვიკვირდეს, რომ ასეთი “წინამძღოლი” წარამარა იძულებული ხდება, ბრბოს მუდმივ ცვალებადი განწყობილების გათვალისწინებით დღესგვიმტკიცოს ის, რასაც ერთი წლის წინ უარყოფდა და პირიქით? (მერე ამ საკითხს უფრო ჩაუღრმავდა გუსტავ ლებონი - ვ.შ.). რატომ უნდა, ამგვარ “ინტელიგენციას” უკვე აღარავითარი გავლენა აღარა აქვს მასაზე, რადგან აქ როლებია შეცვლილი: მასთვისთონ კი აღარ მიჰყავს საზოგადოება, არამედ საზოგადოება მიათრევს მას ყველგან, საითაც კი გაიწევენ მისი ბნელინსტიქტები.

ნიკოლაძის დაკვირვებით მეთაურის, წინამძღოლის სავარძელში დაუმსახურებლად აღმოჩენილი

ადამიანის მთავარი მახასიათებელია ის, რომ იგი ყოველგვარ საშუალებას მიმართავს, რათა ჩამოშოროს ყველა ნიჭიერი, დამოუკიდებლად მოაზროვნე ადამიანი, ირგვლივ შემოიკრიბოს უნიჭოები, რომლებიც უსიტყვოდ შეასრულებენ “მეთაურის” ნება-სურვილს და სრულიად უპასუხისმგებლოდ გაიყოფენ, მასთან შეთანხმებით, წინამორბედის ფლუგერულ როლს, ასეთ “წინამძღოლებს” ისე ეშინიათ და გაურბიან ნიჭიერ ადამიანებს, როგორც ეშმაკი - საკმეველს: “ნიჭიერი ხალხის რაღაც საქმით დასაინტერესებლად საჭიროამუშაოა, დაბეჯითება, აზრის თანმიმდევრობა, ხასიათის სიმტკიცე, მათ არ შეიძლება მხოლოდ უბრძანო: “გაკეთეთ ეს და ეს”, საჭიროა იქვე დაასაბუთო - რატომ უნდა გაკეთდეს სწორედ ეს და არა სხვა რამ, ხოლო გონებაჩლუნგებთან კი, რომელთა უჭკუოთავეებში არასოდეს დაიბადება რაიმე წინააღმდეგობა, ეჭვი ან შეკითხვა, შეიძლება შემოიფარგლო მითითებითა დაბრძანებებით”.

საბოლოოდ ნიკოლაძე დაასკვნის, რომ ასეთი მეთაურების სურვილი - გამოჩნდნენ დიადნი, რის მიღწევასაც ისინი ცდილობენ თავის გარშემო მხოლოდ ქონდრისკაცების შემოკრებით, მარცხისთვისაა განწირული - “წინილებში მამალიც გამოირჩევა სიმაღლით, მაგრამ მას ამისთვის გიგანტად არავინ თვლისო”, “საჭიროა ქონა არა მხოლოდ გონების, ცოდნის, ხასიათის ბრწყინვალეობისა, არამედ დარბაისელი ხარისხისაც. მაშინ თავისუფლად და ყოველგვარი მოთხოვნილების გარეშე დამყარდება ის პრესტიჟი, ურომლისოდაც წარმოუდგენელია რაიმე დისციპლინა”.

რა შემთხვევაში შეიძლება შესთავაზოს პიროვნებამ თავის თავი ლიდერად ხალხს? ნიკოლაძის დაჟინებული თვალსაზრისით, ისსათავეში უნდა დადგეს იმ შემთხვევაში, “თუ თანამემამულეებზე უფრო გამჭრიახი, დაკვირვებული, მოხერხებულია და იცისროდის უნდა დაძრას ისინი წინ, ხოლო როცა საჭიროა, ადგილზე შეაჩეროს”.

ნიკო ნიკოლაძე ერთმანეთს ადარებს ევროპელ და ქართველ საზოგადო და პოლიტიკურ მოღვაწეებს. მისი აზრით, ევროპის საზოგადოებრივ ცხოვრებაში მთავარ როლს ჩვეულებრივ ორი ტიპის მოღვაწენი ასრულებენ: ფანატიკოსები და მოანგარეები (ე.ი. ანგარებიანი ადამიანები). რაც შეეხება საქართველოს, “საზოგადოებრივი მოღვაწეობისთვის მომზადებული ადამიანები, - ხაზსუსვამს ნიკოლაძე, - რომლებიც ამ საქმიანობისთვის საჭირო ცოდნით და ნიჭით იყვნენ აღჭურვილნი, ჩვენში ძლიერ ცოტაა. კიდევ უფრო ნაკლებად გვყვანან ფანატიკოსები, რომლებიც იკისრებდნენ საზოგადოებრივ მოღვაწეთა რკინის ბორკილებისტარებას... კიდევ უფრო მეტი რაოდენობით გვყვანან სავსებით მოუმზადებელნი პირნი, რომლებსაც ბრწყინვალესაზოგადოებრივი მდგომარეობის უზომო მადა აქვთ, მაგრამ სრულიადაც არ გააჩნიათ არც მშვიდი ანგარიშიანობა, არცგა-

მძლეობა, არც უნარი, რომ საკუთარი ძალ-ღონით და მეტნაკლებად რიგიანი საზოგადო საშუალებებით მიაღწიონ თავიანთ მიზანს და რაკი სხვა ტიპის საზოგადო მოღვაწენი ჩვენ არ გაგვაჩნია, ამიტომ ბურთი და მოედანი რჩება ხოლმე ამ ორი ტიპს - სათნო აზიზ-მაზიზებს, ერთი მხრივ, და არაკეთილ-სინდისიერ ინტრიგანებსა და მოანგარეებს - მეორეს მხრივ”.

ასეთი “ლიდერებისა” და “მოღვაწეების” ჩამოყალიბებაში და ხელისუფლებაში მოსვლაში ნეგატიურ როლს ჩვენი საზოგადოებაც ასრულებს მისთვის დამახასიათებელი ისეთი თვისებებით, როგორიცაა პირმოთენეობა, მლიქვნელობა, პანეგირიკი, უპასუხისმგებლობა (ანუ “ყიზილბაშობა”, როგორც ამას ილია ჭავჭავაძე უწოდებდა): “გასაგებია ისეთი საზოგადოების მავნებლობა - წერდა ნ. ნიკოლაძე, - სადაც თქვენს აზრებს ბრმად იმეორებენ და სადაც კრიტიკული დამოკიდებულების ნაცვლად ხოტბასგასხამენ. ასეთ ვითარებაში ადამიანის გონებას ეუფლება ძილი და იგი სულ უფრო ნაკლებს მუშაობს საკუთარ თავზე”.

პოლიტიკური ლიდერების შესახებ ნიკო ნიკოლაძის თვალსაზრისი ყველაზე კარგად გამოჩნდა მის ვრცელ ნარკვევში “ლუი ბლანიდა გამბეტა”, რომელიც პირველად რუსულ ენაზე დაიბეჭდა მ. სალტიკოვ-შჩედრინის ჟურნალში “ოტჩენსტვენნიე ზაპისკი”. ესაა უსერიოზულოესი პოლიტოლოგიური, ანალიტიკური გამოკვლევა თავის თანამედროვე ცნობილ ფრანგ პოლიტიკოსებზე, რომლებიც თითქმის ერთდროულად გარდაიცვალნენ. ლუი ბლანი (1811-1882) და ლეონ გამბეტა (1838-1882) იყვნენ საფრანგეთის რესპუბლიკური პარტიის ლიდერები და ძალზე ცნობილი პოლიტიკოსები.

საერთოდ უნდა ითქვას, რომ ნიკო ნიკოლაძესთვის მნიშვნელოვანია როგორც ლიდერობის თვისებათა თეორია (რომელიც აქცენტს აკეთებს ლიდერის პიროვნულ თვისებათა მრავალფეროვნებაზე), ასევე სიტუაციური თეორია (რომლის მიხედვით სიტუაცია ქმნის ან წარმოაჩენს ლიდერს). მისთვის მაინც გადამწყვეტია ლიდერის პრაქტიკული და არა იმდენად თეორიული მოღვაწეობა. გამბეტას პოლიტიკური მოღვაწეობის ანალიზს იგი იწყებს მისი გარდაცვალების ცნობით, რომ სიკვდილმა პოლიტიკურ ასპარეზს ჩამოაშორა უდიდესი ძალა, რომელსაც შეეძლო გავლენა მოეხდინა არა მარტო საფრანგეთის ბედზე, არამედ მსოფლიო მოვლენათა მსვლელობაზე, ე.ი. ნიკოლაძეს გამბეტა მიაჩნდა მსოფლიო მნიშვნელობის ფიგურად, რომელშიც იგი ხედავდა სწორედ პრაქტიკულ ძალას. ნიკოლაძე აქვე იმონებს საზოგადოებრივ აზრს, რომლის თანახმად მოაზროვნენი შეიძლება დაიშრიტონ და გალატაკდნენ, მაგრამ პრაქტიკული მოღვაწენი მუდამ ახალგაზრდები და დაუმრეტელნი არიან. მათ შეუძლიათ ღრმა მოხუცებულობამდესარგებლობა მოუტანონ საზოგადო საქმეს. ამიტომ, როცა ასეთი მოღვაწენი კვდებიან, ყველას

ეჩვენება, რომ მათთან ერთადიმარხება უამრავი ნაყოფიერი საქმე (ეს სიტყვები თავად ნ. ნიკოლაძეზეა ზედგამოჭრილი).

ნიკო ნიკოლაძე მაღალ შეფასებას აძლევს ლუი ბლანისა და გამბეტას მოღვაწეობას, რომლებმაც თვალსაჩინო როლი შეასრულეს საფრანგეთის ისტორიის კრიტიკულ პერიოდებში 1848-1882 წლებში. ნიკოლაძის მოხდენილი გამოთქმით “მათ ჰქონდათ საათებიდა თვეები ყველაზე უფრო სახარბიელო დიქტატურისა - გონების, ტალანტის დიქტატურისა”. მათ ამ აღიარებას მიაღწიეს სიმდიდრის, არმიის, ორგანიზაციის (პარტიის), პირადი პატივისმცემლებისა და მაჩანჩალების გარეშე, ყველაზე შფოთიან პერიოდებში მიაღწიეს ფრანგთა მორჩილებას, რაც ძნელი გასაკეთებელია. მათი ერთადერთი იარაღი იყო თანამოქალაქეთა რწმენა და გონებაზე ზემოქმედება.

ნიკოლაძე იკვლევს, თუ რა განაპირობებდა დროდადრო მათში ძალის ან უძლურების მოზღვაებას, მათი პოლიტიკური მნიშვნელობის არასტაბილურობას, მათ გავლენას თანამედროვეთა გონებასა და ბედზე.

ნიკოლაძე მიუთითებს, რომ ნეკროლოგებით, რომლებშიც ყველა მიცვალებული გენიოსადაა გამოყვანილი, ძნელია რეალობის დასიმართლის დადგენა. ისეთ ქვეყანაში პირველობის მოსაპოვებლად, როგორიცაა საფრანგეთი, საჭიროა ასჯერ უფრო მეტი ნიჭი და ძალა, ვიდრე სხვა რომელიმე ქვეყანაში. ნიკოლაძე ხაზს უსვამს გამბეტას მრავალმხრივ ნიჭს, რომელსაც განგებამ უზვად უწყალობა ყველა ღირსება, რაც სახელმწიფოს მეთაურისთვისაა აუცილებელი: მჭევრმეტყველება (რომლითაც მასებს ატყვევებდა), მოქნილიგონება (ადვილად რომ შეუძლია შეითვისოს ყოველი ახალი და ადვილადვე გახადოს საზოგადოების საკუთრება), გამბედაობა (რაც კადნიერებამდე და თავხედობამდეც მიდიოდა), მხიარულება (იმსახურებდა ყველას სიმპატიას), ფრთხილი ანგარიშიანობა, ენერგიულობა, სიმტკიცე, მოთმინების უნარი, ლაკონური მეტყველების ოსტატი (მასზე მეტად არავის შესწევდა ძალა რთული პოლიტიკური აზრის ორსიტყვიან ფორმულაში ჩამოსხმისა, რაც თვით გულცივთა გონებაშიც კი იბეჭდებოდა), საკუთარი თავისრწმენა (არავის სჯეროდა საკუთარი ვარსკვლავისა და თავისი მოწოდებისა ისე, როგორც ამ კაცს ჯერ კიდევ ბევრად უფრო ადრე, ვიდრე მის სახელს ვინმე გაიგონებდა), ბედმა მას ასევე უზვად მოუვლინა სხვადასხვა სიტუაციები, პირობები, შემთხვევები, რომლითაც მისი ტალანტი ასე რელიეფურად წარმოჩნდა.

ნიკოლაძეს მიაჩნია, რომ იმ ხალხს, რომელიც სედანის შემდეგ (1870 წელი) ნაპოლეონ III არმიის განადგურებასთან ერთად შიშსა და ძრწოლას მოეცვა, იგი ციდან მოვევლინა ღმერთით, გამამხნევებელი სიტყვით და მისი ხელის ერთი აქნევით მიწიდან ამოიზარდა ხუთი არმია. მართალია მან ვერ შე-

აჩერა პარიზის დაცემა (ეს არავის შეეძლო), მაგრამ ნაციონალური საბჭოს ჩამოყალიბების და კომუნის დაცემის შემდეგ იგი რესპუბლიკის გამარჯვების მაუწყებლად მოგვევლინა. მისი მცდელობებით გაცვდა ყველა ზრახვა, ჩანაფიქრი და ინტრიგა ფრანგი მონარქისტების. თუმცა ასეთი პოპულარობის მქონე ადამიანმა კი ვერ შეძლო მასზე უგონოდ შეყვარებული მასა გადაეყვანა გზიდან და თავის რჩეულ გზაზე დაეყენებინა.

ნიკოლაძის აზრით, ბრწყინვალე ნიჭიერებამ გამბეტას მხოლოდ იმიტომ შეუქმნა ავტორიტეტი, რომ მან თავისი ნიჭი მართალ საქმეს მიუძღვნა, საქმეს, რომელიც მოიტანა ისტორიულმა პროგრესმა. როდესაც თავისი წარმატებით თავბრუდახვეულმა, თავისავტორიტეტს ბრმად მინდობილმა გამბეტამ მოწინააღმდეგეს სძლია, მან წარმოიდგინა, რომ მისთვის ყველაფერი დასაშვებია, რომ მას შეუძლია გაბედოს და შეცვალოს ისტორიის ბორბლის ტრიალი, შეუძლია მოატყუოს ისტორიის პროგრესი. ვიდრე ის ამსაქმის ერთგული იყო, ძალაც მის მხარეზე იყო, რადგან ქვეყნის ყველა ცოცხალი ძალა მას მიეკედლა. მიუხედავად იმისა, რომ მან დაუშვა რამდენიმე ძალზე მნიშვნელოვანი შეცდომა, ამ ჩავარდნებმა მისი მნიშვნელობა არ დააკნინა ფრანგთა თვალში.

ნიკოლაძე გამბეტას უდიდეს დამსახურებად თვლის საშუალო ფენის - არმიისა და ბურჟუაზიის მიზიდვას მონარქიიდან რესპუბლიკისაკენ და დისციპლინის განმტკიცებას მათ შორის. მეორე დიდი დამსახურება იყო ის, რომ გამბეტამ შეძლო რესპუბლიკური პარტიის გაფართოება მთელი ქვეყნის მასშტაბით: “როცა პირველი ფალანგის საგმირო საქმეები პარტიისკენ მიიზიდავს მომხრეთა მასებს, შემდეგ საჭირო ხდება გონიერი და შორსმჭვრეტელი ორგანიზაციის ჩამოყალიბება, რომლის მიზანი იქნება წინსვლა არა ნახტომებით, არა ალაღბედავ და თავპირისმტკრევით, არამედ მტკიცე და ბუნებრივი ნაბიჯებით, რომლისიმ-წყობრეც იმატებს პარტიის ძლიერების თანდათანობით განმტკიცების ხარჯზე. დგება საკითხი, რომ ძალთა და სახსართახარჯვა უნდა შეეფარდოს მოსალოდნელ შედეგთა ნამდვილ მნიშვნელობას, რაც წინასწარ უნდა აიწონ-დაიწონოს, გამოითვალოს ყოველი ნაბიჯი, ყოველი გადასვლა, რათა არ მოგვიხდეს უკან დაბრუნება ან ერთი და იმავე ადგილის ტყეპნა”.

აქედან გამომდინარე ნიკოლაძე აკეთებს შესაბამის დასკვნას, რომ “პოლიტიკაში მთავარია ენერგია, როგორც მოქმედების გეგმის შესადგენად, ისე მისი განხორციელებისთვის. ენერგია კი, ცნობილია, ძნელად შესანახია, მაგრამ ადვილი გასანიაველებელი... შეიძლება მოაგროვო პიროვნებათა მასა, რომელთაც ძალა შესწევთ გამოავლინონ ენერგია გარკვეული საათებისა და დღეების მანძილზე, ძალუძთ ძრწოლის გარეშე შეხვდნენ სიკვდილს, გაბედულად შეუშვირონ მკერდი ტყვიას, მაგრამ ბევრ

მათგანს, სავსებით ენერგიულ პიროვნებას, მაინც არ ეყოფა ამტანობა, შეინარჩუნოს ენერგიის იგივე ვადა რამდენიმე წლის მანძილზე, არა მხოლოდ სიკვდილის, არამედ წვრილი, ოდნავ შესამჩნევი დაბრკოლების წინაშეც. სიკვდილის მუქარის წინ ქედმოუხრელი ადამიანები წამდაუნუმ იდრიკებიან და ქედს უხრიან წვრილ ინტრიგებს, პროზაულ დაბრკოლებებს. ამის გამო პოლიტიკური მოღვაწე შეუდარებლად მტკიცე და თანმიმდევრული უნდა იყოს პარტიული პროგრამის განხორციელებაში, ვიდრე დროდადრო გაელვებულ აფეთქებებსა და მანიფესტაციებში, რაოდენ სახიფათო და ეფექტურიც არ უნდა იყოს ისინი”.

ნიკოლაძის თქმით, გამბეტამ შექმნა საერთო ფრანგული მასშტაბის ძლიერი პარტია, სადაც ტალანტები ვერც კი ასწრებდნენ გამოვლენას, რომ უკვე აწინაურებდნენ, უძებნიდნენ შესაბამის როლს. ამით აღწევდნენ პოლიტიკაში ყველაზე უფრო ძნელადგანსახორციელებელ შედეგს - ამოექაჩათ რაც შეიძლება მეტი სარგებელი ქვეყანაში არსებული ძალებიდან სათანადო სფეროშიყოველგვარი ნიჭის ჩაყენების გზით: “ძალთა ასეთი ეკონომიის წყალობით რესპუბლიკური პარტია, რომელიც მანამდემოუშზადებელი და პრაქტიკულად უძლური ჩანდა, უცებ გამობრწყინდა, გამოავლინა მცოდნე პრაქტიკული და ნიჭიერიადამიანების ისეთი რაოდენობა, რომელზედაც არც ერთ პარტიას არ შეუძლია ეოცნება საფრანგეთში. სწორედ ამგვარორგანიზაციაშია საჭირო ის “დისციპლინა”, ურომლისოდაც არ შეიძლება პარტიის არსებობა და არა მისი ყველა წევრის ბრმამორჩილებაში რომელიმე პიროვნებისადმი, რაოდენ გენიალურიც არ უნდა იყოს იგი”.

ნიკოლაძე პატივს მიაგებს გამბეტასნაირ დიდ ლიდერებს, მაგრამ თვლის, რომ “ცალკეულ პირთა ნება-სურვილი, შეცდომა თუმოქმედება, რა გავლენიანიც არ უნდა იყვნენ ისინი, უძლურია ისტორიულ განვითარებასთან”.

პოლიტიკაში ძალზე მნიშვნელოვანია დაშვებული შეცდომების ანალიზი, ის თუ რა გაკვეთილები გამოაქვთ აქედან პოლიტიკოსებს. ნიკოლაძე გამოყოფს გამბეტას რამდენიმე მნიშვნელოვან შეცდომას, რამაც მისი პოლიტიკური დასამარება გამოიწვია და კრაზი განაცდევინა: “გერმანიასთან დამარცხების და საფრანგეთის დამცირების შემდეგ ომით დაღლილ და განანამებ ფრანგებს მან წამოუყენა ლოზუნგი-მოთხოვნა “ომი, რადაც არ უნდა დაგვიჯდეს”, რაც არასწორი იყო, ის ასევე უარყოფდა სოციალური საკითხისარსებობას, ცხოვრობდა, ფიქრობდა და მოქმედებდა მხოლოდ სადღეისოდ და მომავლისკენ არ იყურებოდა, არ სჯეროდა მოვლენათა გარდაუვალი ცვალებადობა და ულმობელობა. დღევანდელი პოლიტიკის წვრილმანი მიზანი მას მუდმივადავიწყებდა მომავლის არსებით ინტერესებს. მას არამცთუ მარტო დღევანდელი კვერცხი ერჩინა ხვალინდელ ქათამს, -

ეს შედარება კარგად ვერ გამოხატავს მის უზრუნველობას, არამედ მუდმივად მზად იყო ცხვირწინ მოტანილ ოსპის შეჭამანდზე გაეცვალა პირმშოს ყველა უცილობელი უფლებები. გარდა ამისა, ის მზად იყო მომავლისათვის სიკეთისა და ოქროს მთებს დაჰპირებოდა ვინმეს, რათა დღეს ერთი კაპიკი მიეღო, ხოლო როცა ჰპირდებოდა, არასოდეს ახსოვდა, რომ სიტყვას შესრულება უნდა. ყველაფერ ამას კი მზაკვრობისა და ეშმაკობის გამო კი არ აკეთებდა, ვინმეს მოტყუების მიზნით კი არ სჩადიოდა, არამედ ბოშური უზრუნველობის გამო, იმის გამო, რომ არ იყო მიჩვეული სერიოზულად ეფიქრა მომავალზე და მტკიცედ ხსომებოდა, როგორც თავისი, ისე სხვისი დაპირება“.

ნიკოლაძე ხაზს უსვამს გამბეტას სწორ ტაქტიკას, რომ ლეგალურად აეღოთ ხელში ძალაუფლება, რასაც ყველა იზიარებდა. ამასთანავე ყველა ფიქრობდა, რომ ადამიანს, რომელიც ასეთ იდეებს ქადაგებს და აშკარად ხედავს ძალაუფლების მისი პარტიის ხელში გადასვლის დროის სწრაფ მოახლოებას, უთუოდ წარმოდგენა აქვს იმაზე, როგორ უნდა ისარგებლო ძალაუფლებით. გამბეტას ამ შეცდომიდან გამომდინარეობს ნიკოლაძის გონივრული დასკვნა, რომ **“ადამიანები, რომელთაც ხელთ უპყრიათ ძალაუფლება და არ იციან, როგორ მოუტანონ თავიანთ ხალხს კეთილდღეობა, ღირსნი არ არიან ძალაუფლებისა და ვერც შეინარჩუნებენ მას”** (ეს ზუსტად მიესადაგება საქართველოს დამოუკიდებლობის პერიოდის ყველა ხელისუფალთ 1990-2018 წლებში - ვ.შ.).

აქედან გამომდინარეობს ნიკოლაძის მეორე ბრწყინვალე და პრაგმატული დასკვნა, რომ **“პარტიამ უნდა მოჰკიდოს ხელმმართველობას რეფორმებისა და გაუმჯობესების მზა პროგრამით, რადგან, როცა ძალაუფლებას მიაღწევ, მერე უკვე გვიანდაფიქრი, მხოლოდ მოქმედებაა საჭირო. ყოველგვარი მერყეობა დასაშვებია ძალაუფლების ხელში ჩაგდებად და არა მაშინ, როცა ყოველი წუთი საქმეს უნდა მოხმარდეს”** (ეს დღემდე არის ქართული მმართველი პოლიტიკური პარტიების უდიდესი მინუსი - ვ.შ.).

ნიკოლაძე მიუთითებს, რომ გამბეტამ ვერ წარმოადგინა ვერც რეფორმათა პროგრამა, ვერც პოლიტიკური სისტემის გარდაქმნის გეგმა; წლების მანძილზე იგი ერთ ადგილს ტკეპნიდა. ანრი როშფორმა გააშიშვლა მისი აქილევსის ქუსლი, როცა იხუმრა: გამბეტა ისე შეუდგება ხვალიდან რეფორმებს, როგორც ზარმაცი მოსწავლეები იფიცებიან ხოლმე - მომავალი ორშაბათიდან დავინწყებ მეცადინეობასო.

ნიკოლაძე აქვე ხაზს უსვამს გამბეტას არასწორ საკადრო პოლიტიკას ხელისუფლებაში მოსვლის დროს: **“მან პორთუფლების უმეტესინაწილი ისეთ ხალხს დაურიგა, რომელთაც არამცთუ მარტო ქვეყანა არ ენდობოდა, არამედ პარლამენტის ვიწრო წრეებშიც ავტორიტეტი არ ჰქონდათ... ლომი დანვა**

და კატა შობაო... დაცემის ძალა და სიღრმე შეესაბამებოდა გამბეტაზე დაკისრებული იმედების და სასოების სიმაღლეს... ყველა ის განცხადება, მის კუბოს რომ აცილებდა, ეხებოდა გამბეტას პატრიოტიზმს, 1870 წლის ამბებში მის როლს, მაგრამ ამასთან ერთად, არავის, თვით მის მახლობელ მეგობრებსაც კი, აზრადაც არ მოსვლიათ ეთქვათ, რომ გამბეტას სახით საფრანგეთმა დაკარგა დიდი კანონმდებელი ძალა, განმახლებელი, ნოვატორი, ყველამ იცოდა და ხედავდა, რომ გამბეტა ამ მხრივ საოცრად უნაყოფო იყო”. საბოლოოდ ნიკოლაძე დაასკვნის, რომ **“გამბეტა ფრანგების თვალში სწორედ ის დატენილი რევოლუციური იყო, რომელსაც მშვიდობიანი მოქალაქენი ყოველ შემთხვევაში იძენენ თავდასხმის მოლოდინში მტრების შესაშინებლად, მაგრამ რომელსაც თვითონვე სიფრთხილითა და ფარული შიშით უყურებენ, რა არის, პატრონს რაიმე უბედურება არ შეამთხვიოს... გამბეტა არ იდგა თავისი როლისა და ამოცანის სიმაღლეზე - დამარცხებინა ბისმარკი. თავისი მოუხერხებლობით ის მოწინააღმდეგეს უმართავდა ხელს... გამბეტა დროულად მოკვდა, დაასწრო, ვიდრე ქვეყანა მისი შემოქმედებითი სიბერწისმონმე გახდებოდა”**.

ამავე ნარკვევში ნიკო ნიკოლაძე იძლევა მეორე გამოჩენილი პოლიტიკოსის, მოაზროვნისა და მოღვაწის ლუი ბლანის გამბეტასთან შედარებას.

ნიკოლაძე თვლის, რომ ლუი ბლანს არ ჰქონია გამბეტას ნიჭის ბრწყინვალე მხარეები, არ გააჩნდა მისნაირი ცხოველი, მგზნებარე ტემპერამენტი, მაგრამ მასზე შეუდარებლად **ღრმა და პრინციპული იყო**: **“ავადმყოფურად მორიდებულს მთელი არსებით სძულდა სცენური გარემო და განზრახ გაურბოდა ყოველგვარ ეფექტს. მას სწამდა, რომ ჰქონდა სავსებით პოპულარული მწერლის ღრმა შემოქმედებითი გონება, ნიჭი და რცხვენოდა დამდაბლებულიყო იმ ილეთებამდე, რომლებიც ბრბოს განვითარების დონეს ახასიათებდა”**. ნიკოლაძე ხაზს უსვამს მის ბრწყინვალე ორატორულ ნიჭს და ინტელექტს (**“ჰქონდა ტალანტი თავისამდებამდღეობისა თავისი მკითვლელები და მსმენელები, იცოდა, როგორ გამხდარიყო პოპულარული და გასაგები თვით ყველაზე დაბალი წრისათვის”**). ნიკოლაძე თვლის, რომ ლუი ბლანმა რესპუბლიკას უფრო მნიშვნელოვანი სამსახური გაუწია, ვიდრე გამბეტამ. მისი დამსახურება იყო, რომ მუშათა კლასმა მხარი დაუჭირა რესპუბლიკას. 1848 წლის რევოლუციური მოვლენების დროს **“მოსახლეობის კერპი ლუი ბლანი პოლიტიკის ყოვლისშემძლე მესვეური იყო. მაშინ მან ვერ გაბედა ისეთი თამამი, მაგრამ მეტისმეტად სარისკო ნაბიჯის გადადგმა (დროებითი მთავრობის გარეკვა, რაც მის ერთ სიტყვაზე იყო დამოკიდებული - ვ.შ.), მან არ მოისურვა თავი დიქტატორად გამოეცხადებინა, ვერ მოახერხა ან ვერ შეძლო ესარგებლა ბურჟუაზიული პანიკით, რათა დროებით მაინც გაეტარებინა ცხოვრებაში ისეთი რეფორმები, რომელთა კვალსაც შემდგომ ვერავითარი**

რეაქცია ვერ მოსპობდა”. ლუი ბლანის შეცდომებზე დაყრდნობით ნიკოლაძე აკეთებს დასკვნას, რომ **“პოლიტიკური მოღვაწე, რომელსაც მოვლენათა მსვლელობაწამოსწევს ხელისუფლებაში, ის კი ხელიდან გაუშვებს შესაძლებლობას ამოქაჩოს იქიდან თავისი დოქტრინისა და პარტიისათვისაც შეიძლება მეტი სარგებელი, თითქმის ყოველთვის კარგავს ნდობას თავის მიმდევრებში, ხოლო მოწინააღმდეგეთა თვალში კი ყოველგვარ ავტორიტეტს”** (იქვე).

ნიკოლაძე ხაზს უსვამს, რომ საჭირო იყო ახალი თაობის მოსვლა, 1848 წლის შეცდომებისა და გულგატეხილობის დავიწყება, რომ ლუი ბლანის დოქტრინის (სახელმწიფო სოციალიზმი - ვ.შ.) არსებით მხარეებსა და მის უდიდეს ტალანტს კვლავ შეექმნა მისთვის მნიშვნელობა და ავტორიტეტი რესპუბლიკელთა მასებში. მიუხედავად იმისა, რომ იგი 22 წელი (1848-70 წ.წ.) იძულებით გადახვეწილი იყო ინგლისში, რომელიც ლუი ბლანმა შრომაში და ბრძოლაში გაატარა, ამ დევნილის პრესტიჟმაც კი ვერ შეძლო განემტკიცებინა მისთვის გარკვეული პოლიტიკური როლი მესამე რესპუბლიკის მთავრობაში. **1870 წლის შემდეგ ლუი ბლანის საზოგადოებრივი მოღვაწეობა არ შეესაბამებოდა მის მნიშვნელობას 1848 წელს, როგორც თვითონ განმარტა, იგი სრულიად შეგნებულად გაუჩინარდა, დარწმუნებული, რომ პარტიისა და სამშობლოს საარსებო ინტერესები ამას მოითხოვდნენ”** (ანუ, გააკეთა ის, რაც აქამდე ვერც ერთმა ქართველმა პოლიტიკოსმა ვერ შეძლო - ვ.შ.).

იმედია, რომ ახლო მომავალში გაბათილდება ის სკეპსისი და გულსტკივილი, რომელიც ნიკოლა-

ძემ გამოთქვა 105 წლის წინ: “ელირება კი ოდესმე ჩვენი უბედური ქვეყანა, რომ მის საქმეთა სათავეში, მისი ბედის მეთაურად, მისი საჭიროების გამომხატველად, მისი ენერგიის წარმმართველად თანამედროვე ცოდნით შეიარაღებული წინამძღოლები ჰყავდეს? თუ მას ელის დაღუპვა ისე, რომ ვერ ელირსოს ნათელს და იმ მეთაურთა მსხვერპლი შეიქნეს, ვინც ვერც კი ხვდება თავის გონებრივ სიბნელეს და ქვეყანას უფსკრულისაკენ რომ მიაქანებს”.

ამრიგად, ნიკო ნიკოლაძის შეხედულებანი პოლიტიკური პარტიისა და ლიდერობის შესახებ დღესაც მაღალი მეცნიერული დონით გამოირჩევა და კვლავაც დიდი პრაქტიკული მნიშვნელობა გააჩნია ქართული პოლიტიკური სისტემისა და პოლიტიკური ელიტისათვის, პარტიული მშენებლობისათვის და მომავალი პოლიტიკური ლიდერების სწორ გზაზე დასაყენებლად.

ბამოყენებული ლიტერატურა

1. ვაჟა შუბითიძე ნიკო ნიკოლაძე - კაცი-სახელმწიფო, თბ; 2013;
2. ნიკო ნიკოლაძე თხზულებანი, ტ.8, ქუთაისი, 2003;
3. ნიკო ნიკოლაძე 170, საიუბილეო კრებული, თბ; 2013;
4. ოთარ ჯანელიძე ნიკო ნიკოლაძე (ბიოგრაფიიდან ამოხეული ფურცლები), თბ; 1998;
5. ქეთევან ჯიჯეიშვილი ქართული დემოკრატიის სათავეებთან (ნ.ნიკოლაძე, ა.ჯორჯაძე), თბ; 2002.